

BADIIY MATN VA LINGVOPOETIKA

Ahmadjonova Mahfuza

Qo'qon DPI o'qituvchisi

Annotatsiya. *Badiiy matn deganda, ma'lum bir xalq, ijtimoiy guruh o'rtasida asrlar mobaynida avloddan – avlodga o'tib kelgan o'ziga xosliklarning badiiy tarzda, tildagi badiiy vosita va usullar yordamida o'z ifodasini topishi tushuniladi. Badiiy ijodga muayyan millat yashaydigan joy, uning turmush tarzi, siyosiy-iqtisodiy sharoiti, e'tiqodi, urf-odat va milliy qadriyatlari jiddiy ta'sir ko'rsatadi va bu o'z – o'zidan badiiy ijodda o'z aksini topadi.*

Kalit so'zlar: *matn, uslubiyat, badiiy uslub, lingvopoetika, tillshunoslik, so'z.*

O'zbek tilshunosligida badiiy asar tilini o'rganish borasida olib borilayotgan tadqiqotlar ham o'z ko'lamini tobora kengaytirib doimo o'sish va o'zgarishda ekanligi seziladi. Matn tahlili bilan bog'liq ishlarda shaxs va til o'rtasidagi aloqadorlikni yoritib berishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Prof. Sh.Safarov to'g'ri ta'kidlab o'tganidek, «Natijada tilshunoslikning mantiq, psixologiya, bilish nazariyasi kabi kognitiv fan sohalari bilan hamkorlikka ehtiyoji kuchaymoqda». Demak, olim tomonidan ta'kidlab o'tilgan muammo, ya'ni hozirgi kunda tilshunoslar e'tiborida turgan shaxs va til munosabati matn bilan bog'liq kuzatishlarda bevosita mavzu mohiyatini yortishda kognitiv yondashuv zarurligini ko'rsatadi. O'zbek tilshunosligida lingvopoetik yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlarda xalqimiz orasida yetishib chiqqan so'z san'atkorlarining badiiy ijodlari, ular tomonidan yaratilgan badiiy asarlar tilining uslubiy, badiiy-estetik jihatlari haqida so'z yuritilgan, ularda yozuvchi yoki shoirning o'ziga xos tili va uslubi, badiiy til vositalaridan foydalanish mahorati, milliy an'ana va qadriyatlarimizga bo'lgan munosabati, voqea-hodisalar tasvirini berishda o'ziga xos yangidan yangi so'z va iboralar yaratishi kabi masalalar to'g'risida fikr yuritilgan. Darhaqiqat, har bir ijodkorning til birliklarini tanlashdagi o'ziga xosligi u tomonidan yaratilgan badiiy matnda, u qanday ko'rinishda bo'lishidan qat'iy nazar, namoyon bo'ladi. Badiiy matnning lingvopoetik tahlil qilish orqali shoir yoki yozuvchining o'ziga xos uslubiy mahorati haqida aniq tasavvurga ega bo'lish mumkin.

Badiiy matnning asosiy quroli so'z hisoblanadi. —Tilshunoslik fani badiiy adabiyot bilan uzviy aloqadadir. Chunki til aloqa vositasi sifatida muayyan axborot tashuvchi oddiy belgilar sistemasigina bo'lib qolmay, balki tinglovchiga

taʼsir qiluvchi qudratli vosita hamdir. Tilning birinchi funksiyasi anʼanaviy va sistemstruktur tilshunoslikning oʻrganish obyekti boʻlsa, ikkinchi funksiyasi lingvopoetikaning oʻrganish obyektidir, deb yozadi A.Nurmonov va Sh.Iskandarova. —Lingvopoetika — lingvistik poetikaning qisqargan shakli boʻlib, badiiy asarlarda qoʻllanilgan lingvistik birliklarning (fonetik, morfemik, leksik va boshq.) badiiy-estetik vazifalarini, tilning konnotativ funksiyasini oʻrganadi. Boshqacha aytganda, lingvopoetika badiiy nutqni oʻrganuvchi tilshunoslikning boʻlimidir. Badiiy nutq badiiy adabiyotning bayon qilish vositasi sanaladi. Filologiya tarixida badiiy asar tili va poetik til atamaları tez-tez uchrab turadi. Bu atamalar ifodalangan tushunchalar bir-biriga juda yaqin tursa ham, lekin oʻzaro maʼlum jihatlari bilan farq qiladi. "Obraz", "Uslub", "Koʻchim (trop)", "Badiiy til", "Stilistika", "Poetika" kabi tushunchalar badiiy asar tili va lingvistik poetika uchun daxldor tushunchalardir... Amalda keng qamrovli obyektning ayrim fragmentlarigina badiiy nutqning tahliliga beriladi. Ana shunday asosiy fragment badiiy asar tili sanaladi. Koʻrinadiki, badiiy nutq badiiy asar tiliga nisbatan kengroq tushunchadir. U tilning ekspressiv funksiyasini oʻz ichiga oladi. Badiiy asar tili esa badiiy nutqning bir koʻrinishi, bir fragmenti hisoblanadi. Badiiy nutqni oʻrganuvchi LP (lingvistik poetika) ham til sistemasining barcha sath birliklarining badiiy-estetik funksiyasini qamrab oladi. Fonetik-fonologik sathda fonetik birliklar ham badiiyestetik vazifa bajarishi mumkin. Xususan, bir xil tovushlarning, bir xil boʻgʻinlarning takrorlanishi sheʼriyatda goʻzallikni, taʼsirchanlikni taʼminlovchi vosita sanaladi. Leksik sathda leksemalarning koʻchma maʼnolarda qoʻllanilishi ham LPning tekshirish obyekti sanaladi. Shuningdek, gap boʻlaklarining oʻrinlashishi, gap tarkibida bir xil boʻlaklarning takrorlanishi kabi hodisalar ham badiiy nutqni shakllantirishda xizmat qiladi. Shunday qilib, LP tilning qaysi sath birligining badiiy-estetik funksiyasini oʻrganishiga qarab fonetik poetika (FP), leksik poetika (LP), sintaktik poetika (SP) kabi qismlarga boʻlinadi. LPning har qaysi turini alohidaalohida oʻrganish va ularning oʻzaro munosabatini ochish hozirgi tilshunoslik oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Ijodkor til birliklarini oʻrinli qoʻllay olsagina u tomonidan yaratilgan asar oʻquvchi tomonidan yaxshi qabul qilinadi. Toʻgʻri tanlangan til vositalari badiiy matnda qoʻllanilar ekan, oʻquvchiga badiiy-estetik taʼsir qilish vositasiga aylanadi va unda asarda tasvirlangan voqea-hodisa, kishilar xarakter-xususiyatlari badiiy tarzda oʻz ifodasini topadi. Bu esa badiiy asar ijodkori tili va uslubi toʻgʻrisida maʼlum bir xulosalarga kelishga asos boʻladi. Tilshunos olim N.Mahmudov shunday fikrlarni bildiradi: —Nutqda soʻzlarni koʻchma maʼnoda ishlatishning xilma-xil koʻrinishlari mavjud boʻlib, ular koʻchimlar (yoki troplar)

nomi bilan umumlashtiriladi. Ko'chimlarning asosida ikki narsa yoki tushunchani qiyoslash yotadi, ya'ni ikki narsa yoki tushuncha o'rtasidagi muayyan munosabat (o'xshashlik, umumiylik, aloqadorlik kabi) asosida tasviriylik, ifodalilik, aniqlikni kuchaytirish maqsadi bilan ulardan birining nomi ikkinchisiga ko'chiriladi. Shuning uchun ham ko'chimlar o'ziga xos tasviriy vositalar sifatida nutqning ifodaliligini ta'minlashda alohida o'rin tutadi. Ko'chma ma'noda qo'llanilayotgan, obraz yaratayotgan til birliklari darajasida bo'lmasa ham, ular vaziyatga qarab qo'shimcha ma'no ifodalaydi, tasvir obyektiga ijodkor bahosini beradi, yuksak emotsionallikni yuzaga keltiradi. O'quvchi yoki tinglovchidagi hissiyotlarning junbushga kelishida tezlashtiruvchi vosita rolini – katalizatorlik vazifasini bajaradi, yozuvchiga ko'makdosh bo'ladi. Badiiy ijodning qiyinchiligi ham shundaki, yozuvchi his-tuyg'ularni o'zi qanoatlanadigan darajada ifodalay oladigan til birligini axtaradi. Ularni birbirlariga chog'ishtiradi, qaramaqarshi qo'yadi, yonma-yon qo'llaydi, takror ishlatadi va hokazo. Zero, troplarning o'zi so'zlarni asl ma'nolaridan ko'ra ko'proq ko'chma ma'noda qo'llashga intilishning natijasidir.

Olim G'ani Abdurahmonov "She'riy til ohangdor va jozibali bo'lib, maxsus badiiy til vositalarini taqozo etadi", -deya e'tirof etadi. Adabiyotshunos olim O.Sharofiddinov "Badiiy tasvirlash vositalari san'atkorning poetik maqsadini ro'yobga chiqarishda muhim rol o'ynaydi", -degan fikrni beradi. Ta'kidlashimiz joizki, badiiy asar tilini o'rganish bo'yicha tilshunoslikda talaygina ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Bu tadqiqotlarning negizida har bir adibning badiiy asar yaratishdagi o'ziga xos uslubi, so'z qo'llash mahorati, badiiy tasvir vositalaridan foydalanish imkoniyatlari va shular asosida har qanday tilning boyligi, go'zalligini ochib berish kabi maqsad yotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Yo'ldashev M.Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi.Filol.fan.dokt...dis.-Toshkent, 2009.3

2. Galperin I.R. Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniya. M., 1981.

3. Karimova R.A. Semantiko strukturnaya organizatsiya teksta(na materiale ustnix spontannix i pismennix tekstov) : Avtoref. diss... d..ra fil. auk. -M.: 1992, s 27.

1. Yigitaliyeva, S., & Yo'ldoshboyeva, O. (2023). OLIY TALIMDA ONA TILI FANINI O'QITISHNING NAZARIY MASALALARI. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(8), 41-44.

Yigitaliyeva, S. (2023). Yaxshilik konseptining bilvosita ifodalanishi. Mug'allim.

3Isog'aliyevna, Y. S. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tili darslarini o'rgatishning lingvistik konseptual asoslari. Integratsiyalashgan ta'lim va tadqiqotlar jurnali.

4Yigitaliyeva, S. (2022). Hayrat-ul abror dostonida so'z ta'rifi. Scienceweb academic papers collection.

5Yigitaliyeva, S., & Yo'ldoshboyeva, O. (2023). OLIY TALIMDA ONA TILI FANINI O 'QITISHNING NAZARIY MASALALARI. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(8), 41-44.

6Ubaydullaevna, N. S., Mehmonalievich, T. A., Mamirovna, H. K., & Nosirovna, N. D. ON THE PRINCIPLES OF CATEGORIZATION OF WORDS. JOURNAL OF AERONAUTICAL MATERIALS, 42, 216-224.

